

*Lidt om synet på Holberg i anledning af en
engelsksproget bog om ham*

*[Knud Haakonssen & Sebastian Olden-Jørgensen (red.):
Ludvig Holberg (1684-1754): Learning and Literature
in the Nordic Enlightenment (New York: Routledge,
2017). 255 pp.]*

Ole Thomsen, Aarhus

Learning and Literature in the Nordic Enlightenment indeholder følgende kapitler om Holberg, hans liv og værk: "Holberg's life and career" af Sebastian Olden-Jørgensen, s. 3–11; "The author and the work" af Knud Haakonssen, 13–25; "Holberg's authorial personae" af Thomas Ewen Daltveit Slettebø, 29–44; "Holberg's autobiographical letters" af Karen Skovgaard-Petersen, 45–56; "Holberg's Law of Nature and Nations" af Knud Haakonssen, 59–79; "Morals and religion in Holberg's essays" af Jørgen Magnus Sejersted, 80–97; "Heroes and Heroines: the lives of men and women" af Kristoffer Schmidt, 98–115; "Journeys of humour and satire: Peder Paars and Niels Klim" af Karen Skovgaard-Petersen, 116–134; "Holberg's comedies: intentions and inspirations" af Bent Holm, 135–156; "History: national, universal and dynastic" af Sebastian Olden-Jørgensen, 159–181; "General Church History" af Rolv Nøtvik Jakobsen, 182–195; "Jewish History" af Jørgen Magnus Sejersted, 196–215; "Writings by Holberg in English" af Eiliv Vinje, 219–232.

Recommended citation: Ole Thomsen, Lidt om synet på Holberg i anledning af en engelsksproget bog om ham [Review of Knud Haakonssen & Sebastian Olden-Jørgensen (eds.): 'Ludvig Holberg (1684–1754): Learning and Literature in the Nordic Enlightenment' (New York, 2017)], *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 17 (2020), 218–224. <https://doi.org/10.7557/4.5647>

Copyright: © 2020 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Men den prisværdigt tørre titel: "Lærdom og litteratur i den nordiske Oplysning", er desværre ikke træffende: Ordet 'lærdom' træffer ikke Holberg; han havde et tvetydigt og rebelsk forhold til lærdommen og dens institutioner. Og titlen strider mod det, som Knud Haakonssen, den ene af udgiverne, erklærer i konklusionen på sin indføring, nemlig at det er tvivlsomt, hvad der "fra et historisk synspunkt" vindes ved at betragte Holberg som en Oplysnings-tænder. 'Oplysningen' er jo, hører vi, blevet så vidt et begreb, at enhver kan "få bekræftet sine moderne, formodet universelle Oplysnings-værdier" dér. Termen Oplysning er blevet "belastet med så mange moderne bibetydninger, at den er "an obstacle to the sheer plurality and complexity of Holberg's mode of operating, which is the subject of this book".

Det er altså det, der er bogens emne: mangfoldigheden og kompleksiteten i Holbergs fremgangsmåde. Sky enhedssynspunkter! I Holberg-studiet er – sådan ser Haakonssen på sagen – 'Oplysning' en trojansk hest med bugen fuld af moderne ønsketænkning. Dette er én måde at anlægge et "historisk synspunkt" på; jeg vil om lidt kort plædere for en anden.

Ifølge Haakonssen har "den nationale forskningstradition" hidtil godtaget Holbergs selvfremsættelse, bl.a. i "den formodede (*supposed*) selvbiografi". Men det er misvisende sagt, så sandt som selvbiografien har haft en hel række u-naive fortolkere (læs Ejnar Thomsen, *Sfinxen*, Gad 1954). Og forskningen skulle ifølge Haakonssen have fremsættet Holberg som Oplyser. Alt for generelt sagt: Den, der gennem 65 år styrede Holberg-studiet i Danmark og med sine kommentarer stadig præger det dybt, også i Norge, nemlig formalisten, "genrologen" Billeskov Jansen, anlægger ikke dette synspunkt, i alt fald ikke i sine videnskabelige værker (til forskel fra de populariserende).

I lighed med andre gennem tiden betragter jeg Ludvig Holberg som en tidlig eksponent for just Oplysningen. Ét aspekt heraf, et afgørende: I selvbiografien (men ikke kun dér) taler Holberg *for* tolerance, *mod* censur og selvcensur.¹ Et brudstykke (III 51ff.):

Jeg for min part mener, at det litterære liv i ikke ringe grad bremses af de strenge bogcensurer; ved hvilke der opnås, at man ikke kan vente sig andet end noget pjevset, lavsindet, krybende, kønsløst, sløvt og affældigt stads. Som følge af enten nervøsitet eller uvidenhed eller elendig smag hos censorerne går det nemlig tit og ofte sådan, at de allerbedste bøger bliver undertrykt, eller de allerædlest tanker kradset ud. Så er det klogere – tænker forfatterne – at kvæle vore åndsfostre i selve fødselsøjeblikket eller give dem som mad til møl og maddiker, frem for at overlade censorerne dem til skamfering.

¹ *Lævnedsbrevne*, oversat af Ole Thomsen, bind XXII i *Ludvig Holbergs hovedværker* (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag, 2018). – Om tolerance se især III 81ff. og om censur især III 16ff. og III 51ff.

Hvis nogen skulle være i tvivl om virkningen af disse censurer, kan han bare sammenligne de bøger, der har været udsat for denne tortur, med dem, der er trykt uden censur, og han vil se, hvor stor forskellen er på skidt og kanel. For det *Imprimatur* (Må trykkes), der normalt sættes foran i bøgerne, indebærer cirka det samme, som hvis censor sagde: "Værsgo, her er en bog, som ikke indeholder andet end tankebrokker, banaliteter og ting, som er gentaget indtil kvalme af andre", eller: "Dette værk må trykkes, da det ikke rummer andet end **visse lokale sandheder, altså meninger, der er god tone her i vores stat**".

Man indvender ganske vist, at visse skribenter er så tøjlesløse, at de bør aves med censurens fodlænker. **Men af to onder bør man vælge det mindste**; for den nytte, denne forsigtighedsforanstaltning fører med sig, er ubetydelig, sammenlignet med den fortræd, den volder. Vort høje Nord frembringer brillante begavelse; men de bliver, i mine tanker, næppe nogen sinde modne, førend disse bremsemekanismer bliver ryddet af vejen, og før alle trevler af **den gamle middelalderlige surdej** helt trækkes ud. **Jo højere et givet folk står i kultur, desto længere snor giver det sine forfattere.**

Så vidt 1700-tals-Oplyseren, som burde være bogens stolthed. Men nej. Dens redaktion tænker nemlig i anti-universalistiske baner; og så bliver Oplysnings-værdierne "formodet universelle", *supposedly universal*.²

I hvilket omfang Holberg virkelig kendte sig selv, det kan vi ifølge Haakonssen aldrig få svar på. Hvad vi *kan* konstatere, er, at han – indtil denne bogs fremkomst – havde held til at promovere sig selv som ægte og *in control*. Meninger, dem havde Holberg ingen af, eller rettere: alle mulige. Man spørger efter Holbergs personlighed og anskuelser, efter "Holberg selv"; men "these questions are misconceived", siger Haakonssen, med en tilgang, der var ny, da Billeskov Jansen introducerede den i 1930'erne.³

Postmoderne, reduktivt og spydigt lyder det hos Knud Haakonssen: "[...] he staged himself more effectively than any of his other figures [...]". Ja, selvscenesættelse og imagepleje, dét er universalnøglen her.

I stedet kunne man eftertænke (for nu at tage det eksempel), hvor risikabelt det var for professor Holberg og hans renommé at udnævne Petronius, Martial og Juvenal, de tre mest obskøne og gay romerske forfattere, han kunne opdrive, til sine favoritter⁴ – og med inspiration fra Petronius' *Satyricon* at gøre sin selvbiografi til et stort stykke af en skælmeroman.⁵

² "Formodet selvbiografi", "Formodet universelle værdier"... Her har vi mistænksomhedens hermeneutik (filolog Nietzsche og følge) i aktion.

³ Se fx bind II s. 12 i Billeskovs *Holberg som Epigrammatiker og Essayist* (København: Munksgaard, 1938–39).

⁴ 3. *Levnedsbrev*, III 30ff. Om de tre forfattere kan man læse i min *Veje til Rom. Romersk litteratur fra Plautus til Juvenal* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2008).

⁵ Herom Georg Misch *Geschichte der Autobiographie*. 4. Band, 2. Hälft (Frankfurt a.M.: Klostermann, 1969, s. 818).

At han skulle præsentere sig selv som *ægte*, er en højst misvisende fremstilling, både af Holbergs selvbillede og af det billede, hans fortolkere har tegnet af ham gennem tiden. Naturligvis ser Holberg det sokratiske KEND DIG SELV som idealet; men igen og igen understreger han, at det ideal kan intet menneske i verden leve op til (se fx epistel 372). Mennesket er en fejlkonstruktion. Homo sapiens er berusede guders opfindelse, lavet for sjovs skyld og narrestreger, hastigt og sjusket. Ved slutningen af Holbergs 1. satire (773-780) udtrykkes dette menneskesyn anskueligt. Galehuset Verden er et syn for grinende guder.⁶

Det er en mangel ved bogen, at *Skæmtedigtene*, også kaldet *Satirerne* (1722) ikke har fået deres eget kapitel. Disse lidet læste, centrale og fængslende tekster kalder på en hjælpende indføring. Og det er *satirikeren* Holberg, der i selvbiografien (I, 208) om sig selv siger:

I spøgefulde sammenhænge lyver jeg altid, i alvorlige kun sjældent.

Noget lignende siger alle Europas store satirikere om sig selv (at alle siger det, udelukker jo ikke, at de hver især siger det med rette!). 'Satirikerens satiriseret' er et grundmotiv.⁷

Det afsporede afsporer sin revser. Sådan ser Holberg sig selv, ikke kun i *Satirerne*, men vidt ud over forfatterskabet. I epigram 1.82 sammenfatter han på latin dette tema fra sit værk og liv: min ubestemmelige sygdom, mit sortsyn, mit opfarende og flakkende væsens mangel på forbilledlighed,⁸ i disse to linjer:

Grundløst griber Amyntas til våben mod menneskeheden:
Alt ser pilråddent ud for det sygt sårede sind.

Det sygt sårede sind ser kun rådden sygdom hos de andre, hos *alle* andre, hvilket er så fjernt som tænkes kan fra det holbergske ideal Upartiskhed. Men sådan er en satiriker, sådan er *jeg* – siger han.

Har man indset denne sammenhæng, som er både litteraturvidenskabelig og psykologisk, vil man lytte, når Holberg selv finder udspringet til sin komisk-satiriske kreativitet i noget hidsigt og dybt uskønt: dels i Juvenals (ubeskriverligt ob-skøne) sjette satire, dels i sin egen hævnørstige polemik mod kollega Andreas

⁶ Læs venligst selv passagen på <http://holbergsskrifter.no> eller <http://holbergsskrifter.dk>

⁷ Alvin Kernan, *The Cankered [trøskede/mørnede] Muse: Satire of the English Renaissance* (New Haven: Yale University Press, 1959) er en gave til den på én gang genrebetonede og personorienterede udforskning af Holberg – som Kernan ikke nævner med et ord. Holbergs selvkritik er ellers så omfattende og nærgående, at han kunne være blevet Kernans hovedvidne.

⁸ Se bl.a. konfessionen i *I. Levnedsbrev*, I 199-211 og *Moralske Tanker* III 6.

Hojer.⁹ Den ene udgiver af bogen her, Olden-Jørgensen, mener at vide, at alt det der om Hojer-striden er ren "mytologi".

Mere besindigt ytrer Thomas Ewen Daltveit Slettebø sig om Hojer-striden i sit kapitel "Holberg's authorial personae". Emnet for dette skarpt skelnende bidrag er moralisten Holbergs "selviscenesættende pligt-retorik". Hvad Slettebø i sin konklusion siger om Holberg og satire, er ren reduktion.

En bidragyder siger ét om grundspørgsmålene (om Holberg og Oplysningen; om kilden til Den Poetiske Raptus, osv.), en anden noget andet, måske ligefrem det modsatte. I fortalen vedkender udgiverne sig denne pluralitet af stemmer. Godt. Men hvis en antologi med forskningsbidrag er så mangestemmig som den foreliggende, bør den rumme et problemkatalog ("I kapitel X belyses dette problem sådan og sådan, hvorimod kapitel Y tackler det på den og den måde. Uenigheden kan ses på baggrund af problemets forskningshistorie, som er denne, etc."). I anden del af introduktionen, "The author and the work", søger Haakonssen at dække et sådant behov; men ind til benet bides der ikke.

I bogens fortale søger udgiverne at undgå at støde Det Store Udland på manchetterne. Om Norge og Danmark står der:

[...] there is a certain anxiety about persuading the rest of the world that it ought to know and recognize the greatness [of Holberg]. Occasionally this has the usual expressions in the form of embarrassingly exaggerated claims and Lilliputian chest beating.

Udgiverne kunne, i stedet for at ty til disse kokette kniks, have valgt at meddele fakta:

Paa Holbergs første 15 Karacterskuespil hviler hans Berømmelse som en af Verdens største Komedieførfattere først og fremmest; med Bredde og Frodighed i sit Syn paa Livet og Menneskene forener han en uovertræffelig Sikkerhed i Replikken og en overdaadig Rigdom af levende Smaatræk i Situationsmaleriet.

Således Holbergs udgiver Carl S. Petersen.¹⁰ Da tysk komedieforskning endnu var præget af, at Holbergs komedier foreligger på tysk (fra 1741 og frem), og at han en kort overgang var den mest spillede dramatiker på de tyske borgerteatre, gjaldt det dér som fastslået, at:¹¹ De tre største komediedigtere, Europa har kendt siden

⁹ *I. Levnedsbrev*, I 122ff. Den mest reduktive Holberg-fortolker af alle er... Holberg.

¹⁰ I *Dansk Biografisk Haandleksikon* bind II (København: Gyldendal, 1923) under 'Holberg'. Citatet er let ombygget her.

¹¹ Albrecht Dieterich, *Pulcinella* (Leipzig: Teubner, 1897, s. 276). Jf. Heinz Kindermann, *Meister der Komödie. Von Aristophanes bis G.B. Shaw* (Wien: Donau-Verlag, 1952, s. 174).

renæssancen, er Shakespeare, Molière og Holberg. Skulle det ikke være muligt at fremlægge og begrunde kendsgerninger som de to netop citerede, uden at man "på pinlig lilleput-vis slår sig for brystet"?

Det engelske sprog er ypperligt i nogle af bidragene. Idet jeg er mig bevidst, at jeg forbigår meget værdifuldt, vil jeg drage følgende frem: Holbergs *Kirkehistorie* (1738) og hans *Jødiske Historie* (1742) er sagligt nært forbundne. Om *Jødiske Historie* har Sejersted skrevet klart og subtilt, også vedrørende Holbergs forhold til deismen og generelt til Oplysningen. Nøtvik Jakobsens kapitel om *Kirkehistorien* lever ikke op til sin indledende hensigtserklæring. Ældre forskning behandles blasert, her og andetsteds i bogen: Om den eminente norske forsker Ludvig Selmer, forfatter af *Holberg og religionen* (1914), hedder det med en utrolig reduktion, at han fremstiller Holberg som "simply a staunch critic of the Roman Catholic church".

Historikeren Olden-Jørgensen udtaler i optakten til sit kapitel "History: national, universal and dynastic", at Holberg "først og sidst var historiker". Det synspunkt skal der imidlertid mere til at underbygge, end der her leveres. Olden-Jørgensen belyser Holberg som *gentleman scholar*, som fortæller og karakterskildrer, som 'pragmatisk historiker', og hans humor analyseres. Agter man på første og sidste side i bidraget, ser man, at en unævnt diskussionspartner er Ellen Jørgensen, der i sit standardværk om de danske historikere fremstiller Holberg som foregangsmand i den europæiske Oplysning, *før* Voltaire, Robertson, Hume og Gibbon.¹²

At Holberg på den måde var en fakkelbærer for de såkaldte filosofiske historikere, så vidt vil Olden-Jørgensen ikke gå (jf. denne bogs hovedtendens).¹³

Det er misvisende, at Olden-Jørgensen, som andre, sætter lighedstegn mellem 'moraliserende' og 'opbyggelig' (*edifying*), trods Holbergs bestandige protester mod at blive slået i hartkorn med de opbyggelige. *Ikke prædike, ikke deklamere, men moralisere* siger Holberg igen og igen.¹⁴ 'Moraliserende' betyder 'kritisk bevidstgørende' langt mere, end det betyder 'opbyggende'.

I sit priseligt åbne bidrag "Morals and religion in Holberg's essays" skriver Jørgen Magnus Sejersted om det "moraliske system", som 3. *Levnedsbrev* munder ud i:

¹² Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (København, 1931, s. 186).

¹³ Om Holberg som foregangsmand på *komediens* felt ("to introduce a contemporary and recognizable reality on the stage", "in the light of the era's modernization and Enlightenment processes") se Bent Holms bidrag, s. 136.

¹⁴ Se fx forberedelse til *Moraliske Tanker*, 21. – Haakonssen har s. 19 afklarende ord om det at moralisere hos Holberg.

The misanthropy, close to nihilism, of this 'moral system' is a recurrent challenge in much of Holberg's work that has also been important in twentieth-century interpretations of his comedies [Jens Kruuse *Holbergs Maske* anføres]. This dark challenge [...]

Man forstår nok, hvorfor jeg ovenfor efterlyste et kapitel med en uforfærdet konfrontation af forskernes standpunkter. Så kunne i det mindste på dén måde Holberg-udforskende historikere, idéhistorikere, dramaturger og litteraturforskere bringes til at tale med hinanden.

Knud Haakonssen er en international autoritet på det vigtige, filosofisk komplekse felt naturret, og hans kapitel om Holbergs *Introduktion til Natur- og Folkeretten* (1716) bringer forståelsen af dette værk et stort skridt frem. Haakonssen er forbeholden over for dem, der finder progressive, liberale anskuelser hos Holberg; men dette forbeholdne formulerer han så klart, at der kan *diskuteres* med det.

I kapitlet "Holberg's comedies: intentions and inspirations" gør Bent Holm *Jeppé på Bjerget*, Holbergs "most popular and most discussed play", til genstand for en tæt læsning (en sympatisk hovedperson, *men* den ideologiske kassation af ham). Holm indfører ikke blot i komedierne, men i det holbergske univers, ud fra dette enhedssynspunkt:¹⁵

[...] theatre notions and metaphors imbue even his philosophical and historical writings. Roleplaying, masking, staging are significant concepts in his view of human behaviour. His gaze on the world is very much that of the man of the theatre. There are no firewalls between the playwright, the philosopher and the historian [...].¹⁶

Her leveres dette sjældne: interpretation af en komedieverden, et komedichus så at sige. I kapitlet her er Bent Holm på niveau med Valdemar Vedel i *Molière* (1929).¹⁷

¹⁵ Bent Holm kunne have nævnt Jens Kruuse (*Holbergs Maske*, København: Gyldendal, 1964/1970) som meningsfælle og inspirator.

¹⁶ Jf. Erasmus af Rotterdams *Tåbelighedens Lovprisning* (orig. 1511). Holbergs gæld til Erasmus søger jeg at påvise i min kommende Holberg-bog "Besindig rebel". Om motivet se Walter Kaiser, *Praisers of Folly: Erasmus. Rabelais. Shakespeare* (Mass.: Harvard, 1963).

¹⁷ *Molière* blev oversat til fransk i 1934. Bogen inddrages endnu af vor tids molierister. – Den ovenfor nævnte Jens Kruuse var elev af Vedel.